

372
3-38

1642/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

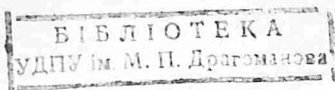
ЗАХАРЧЕНКО Віра Григорівна

**ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ
СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ**

13.00.01 - Теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ — 1997

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100313082

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
АРТЕМОВА Любова Вікторівна.

Офіційні опоненти - Дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
БОГУШ Алла Михайлівна;
- кандидат психологічних наук, доцент
УМАНЕЦЬ Любова Іларіонівна.

Провідна організація - Уманський державний педагогічний інститут
ім. П.П. Тичини

Захист відбудеться 22 травня 1997 року о 16 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К. 01.33.08 в Українському державному
педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова за адресою: 252030 м. Київ,
вул. Пирогова 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного
педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розіслано 21 квітня 1997 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Долинська —

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У державній національній програмі "Освіта" (Україна ХХІ століття) накреслено основні шляхи реформування національної освіти, які передбачають: перегляд змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу, розробку та впровадження нових підходів, виховних систем, форм і методів виховання, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей, починаючи з раннього дитинства.

Одним із головних засобів передачі та засвоєння досвіду, формування особистості дитини є мовленнєве спілкування. У спілкуванні з дорослими дитина пізнає навколишній світ, учить сприймати й розуміти його, опановує мовлення. Зв'язне мовлення - це розгорнутий виклад певного змісту, логічний, послідовний, точний та граматично правильний. Завдяки йому діти мають можливість передавати свої враження й переживання, вчаться змістовно й грамотно висловлювати свої думки.

Розвиток мовлення людини неможливо розглядати поза мовленнєвим спілкуванням, оскільки "розвиток мовлення є насамперед розвиток способу спілкування" (О.О.Леонт'єв).

Проблема розвитку зв'язного мовлення дошкільників вивчалася низкою вчених (Р.І.Габова, А.М.Демент'єва, Р.Й.Жуковська, Н.С.Карпинська, О.М.Лещенко, Є.І.Радіна, О.І.Соловйова, Є.К.Сухенко, Є.І.Тихеева, О.П.Усова, К.Д.Ушинський та ін.), які заклали теоретичні засади методики розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Вчені визначили види дитячого розповідання, послідовні етапи оволодіння різними типами розповіді; розробили методи, прийоми та умови, які сприяють ефективнішому розвитку зв'язного мовлення в навчально-мовленнєвій діяльності. Цей науковий доробок доповнився та збагатився сучасними дослідженнями (Г.П.Белякова, А.М.Богущ, Л.В.Ворошніна, А.Я.Зрожевська, О.І.Коненко, М.С.Лаврик, Т.І.Науменко, Н.О.Орланова, К.І.Стрюк та ін.).

Відомо, що мовлення супроводжує всі види діяльності дитини, воно є пануючим і в провідних видах діяльності дошкільнят - ситуативно-особистісному спілкуванні та сюжетно-рольовій грі. Натомість взаємозв'язок мовленнєвої та ігрової діяльності на етапі дошкільного дитинства не був предметом дослідження науковців. Не вивчені педагогічні можливості сюжетно-рольової гри в активізації зв'язного мовлення дітей, умови, які б стимулювали дітей до побудови діалогів та монологів.

Нерозробленість та актуальність проблеми обумовили вибір теми дослідження - "Формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами сюжетно-рольової гри".

Об'єкт дослідження: мовленнєва діяльність старших дошкільників.

Предмет дослідження: процес формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами сюжетно-рольової гри.

Мета дослідження: вивчення рівня розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників та умов його формування засобами сюжетно-рольової гри.

Гіпотеза дослідження: формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку буде ефективнішим за умов:

- комплексної побудови педагогічного процесу, що передбачає змістовний зв'язок між навчально-мовленнєвими заняттями та сюжетно-рольовими іграми;

- забезпечення активної мовленнєвої діяльності дітей у грі в ситуаціях спілкування: "дитина-дитина", "діти - вихователь";

- застосування специфічних засобів гри: рольове спілкування в контексті проблемно-ігрових ситуацій; ігрові дії різних видів; сюжетно-складання.

Завдання дослідження:

1. Виявити рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників в ігровій діяльності.

2. З'ясувати педагогічні можливості сюжетно-рольової гри для формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку.
3. Розробити й експериментально перевірити методику формування зв'язного мовлення дітей в ігровій діяльності.

Теоретико-методологічні засади дослідження становлять філософські, соціологічні, психолого-педагогічні положення про роль діяльності та спілкування в розвитку мовлення, взаємозв'язок мовлення і мислення, роль провідної діяльності в розвитку особистості (Л.В.Артемова, А.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Г.М.Леушина, О.М.Леонтьєв, О.О.Леонтьєв, М.І.Лісіна, О.Р.Лурія, С.А.Рубінштейн).

Для перевірки гіпотези та розв'язання поставлених завдань використано такі методи: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; спостереження, бесіди, анкетування, моделювання, діагностування; педагогічний експеримент; кількісний та якісний аналіз здобутих результатів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена вихідними методологічними й теоретичними позиціями, використанням комплексу методів, апробацією даних у дослідно-експериментальній роботі, їх кількісним і якісним аналізом.

Базою дослідження були дошкільні заклади №№ 630, 431 м.Києва; "Веселка", "Катруся", "Рушничок", "Жайворонок", "Казка" м. Обухова; "Оленка", "Хоровод", "Сонечко" м. Українки Київської області. Експериментом було охоплено 300 дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна дослідження: розкрито, науково обгрунтовано комплексну модель педагогічного процесу навчально-мовленнєвої та ігрової діяльності, що забезпечує формування зв'язного мовлення дітей на основі їх ігрового спілкування, теоретично і практично обгрунтовано критерії та показники розвитку зв'язного мовлення дітей в ігровій діяльності; з'ясовано умови формування зв'язного мовлення в грі; виявлено і адаптовано ефективні засоби мовленнєвого розвитку через специфічні компоненти гри, такі як рольове спілкування, ігрові дії різних видів, сюжетоскладання.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що його результати доповнюють теоретичні засади розвитку зв'язного мовлення положенням про те, що ефективним засобом формування зв'язного мовлення дітей є сюжетно-рольова гра як осередок цілеспрямованого спілкування дітей на двох рівнях: діти-діти, вихователь-діти, виявлено та розкрито ефективність засобів сюжетно-рольової гри у формуванні зв'язного мовлення дітей, а саме: зміст гри, змістовне цілеспрямоване міжособистісне спілкування, що відповідає ігровим стосункам дітей, проблемно-ігрові ситуації, схематичні ігрові моделі для складання розповіді, ігрові дії, сюжетоскладання; обґрунтовано комплексну побудову педагогічного процесу, спрямованого на встановлення змістовних зв'язків між навчальною та ігровою діяльністю.

Особистий внесок автора полягає у визначенні показників діагностики розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності та виявленні на їхній основі високого, середнього та низького рівнів сформованості дитячого мовлення; в розробці ефективної методики формування зв'язного мовлення дошкільників засобами сюжетно-рольової гри.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методики комплексної побудови педагогічного процесу, який забезпечує змістовний зв'язок між навчально-виховними заняттями та сюжетно-рольовою грою.

Основні положення дисертаційного дослідження та його результати можна використати для складання методичних посібників і програм, а також на лекційних та практичних заняттях з дошкільної педагогіки зі студентами та слухачами післядипломної освіти, в практиці дошкільного виховання.

На захист виноситься:

1. Організація змістовного цілеспрямованого міжособистісного спілкування дітей на двох рівнях: діти-діти, вихователь-діти на основі ігрових стосунків, створює сприятливі умови для розвитку зв'язного мовлення дошкільників.

2. Розвиток зв'язного мовлення в сюжетно-рольовій грі залежить від рівня розвитку ігрової діяльності, зокрема таких її специфічних компонентів, як рольове спілкування, ігрові дії різних типів та сюжетоскладання.

3. Побудова комплексної системи педагогічного процесу розвитку мовлення пов'язана з необхідністю встановлення змістовних зв'язків між навчальною та ігровою діяльністю дошкільників.

4. Підвищенню рівня мовленнєвого розвитку дітей сприяє методика поетапного формування зв'язного мовлення дошкільників у ігровій діяльності.

Апробація та впровадження результатів роботи. Результати дослідження апробовані в дошкільних закладах м.Києва, Обухова та Українки Київської області, а також у дошкільних закладах м.Чернігова та Чернігівської області.

Основні положення дисертаційної роботи розглядалися на засіданнях лабораторії дошкільного виховання Інституту педагогіки АПН України (Київ, 1992-1996 рр.), науково-практичних семінарах дошкільних працівників м. Києва, Київської та Чернігівської областей (1994-1996 рр.), включалися в лекції для студентів Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, окреслено методи експериментальної роботи, розкрито новизну, наукове теоретичне та практичне значення дослідження, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, подано інформацію про апробацію та впровадження результатів експерименту.

У першому розділі - "Психолого-педагогічні засади мовленнєвого розвитку дітей" - розглянуто теоретичні аспекти проблеми зв'язного мовлення дошкільників, педагогічні можливості сюжетно-рольової гри в його розвитку, проаналізовано розвиток зв'язного мовлення дітей у практиці роботи сучасних дошкільних закладів.

З'ясовано, що сучасна психологічна наука розглядає мову як суспільно-обумовлену систему словесних знаків, що служить засобом спілкування в даному суспільстві. Застосовуючи засоби спілкування - фонетичні, лексичні, граматичні у комплексі, люди обмінюються думками, передають свої почуття, узгоджують дії тощо.

Мовленнєва діяльність починається з моменту сприйняття людиною ситуації, яка визначає мотиваційно-спонукальний бік мовлення, форму, тип і стиль висловлювання (О.О.Леонт'єв, О.Р.Лурія, І.О.Зимня, В.Г.Гак). Бажання щось сказати завжди з'являється в ситуації спілкування, в процесі немовленнєвої діяльності (праці, навчання, гри тощо). Спілкування - це взаємодія людей, в ході якої вони обмінюються різноманітною інформацією з метою налагодження взаємин та об'єднання зусиль для досягнення спільного результату (М.І.Лісіна). Дитина у процесі спілкування не пасивно сприймає мовленнєві моделі дорослого, а активно засвоює мову як частину загальнолюдського досвіду.

У дошкільний період провідним видом інформації в ході спілкування в системі "дитина серед людей" і "дитина серед речей" (Д.Б.Ельконін) є повідомлення, завдяки якому дорослі передають дитині накопичений суспільно-історичний досвід, учать опановувати вироблені людством способи практичної та розумової діяльності. Дитина, в свою чергу, повідомляє дорослого про побачене нею, про свої почуття та переживання. Мовлення при цьому стає важливим видом комунікації, засобом пізнання та впливу на особистість через спілкування (А.К.Маркова, М.Р.Львов).

Численні психологічні дослідження доводять наявність у людини потреби в спілкуванні (М.Ф.Добринін, О.Г.Ковальов, К.Обуховський, А.В.Петровський тощо). Ця потреба змінюється за змістом залежно від характеру діяльності дитини (М.І.Лісіна).

Багатоваріантність характеристик мовленнєвого розвитку дошкільників допомогла теоретично осмислити основні ознаки українського усного зв'язного мовлення. Проаналізувавши мовознавчу та лінгвістичну літературу, ми дійшли висновку, що критеріями, за якими можна судити про сформованість зв'язного мовлення дошкільників, можуть бути:

- 1) граматико-синтаксичний аспект побудови зв'язного мовлення;
- 2) наявність у мовленні системи предикатів;
- 3) відносна змістова завершеність висловлювання;
- 4) його інтонаційне оформлення.

У роботі розкриваються педагогічні можливості сюжетно-рольової гри в розвитку зв'язного мовлення дошкільників.

У ході ігор діти мають можливість діяти, конкретні дії зумовлюють мовленнєву активність дошкільника і водночас сприяють розвиткові гри. Саме в грі розвивається уміння дитини переносити функції, способи дії з одного предмета на інший, що має вирішальну значущість для розвитку наочно-образного мислення та розвитку зв'язного мовлення дошкільників. Дитина словом позначає свої дії, осмислюючи їх у такий спосіб, словом вона користується, щоб доповнити дії, виразити свої думки і почуття (Л.С.Виготський). У грі між дітьми встановлюється надзвичайно насичений мовленнєвий зв'язок, що дає можливість виходу за межі конкретної ситуації. Гра - перехідна, проміжна ланка між повною залежністю мовлення від речей і предметних дій та свободою слова. Саме в "звільненні слова" і полягає значення гри з однолітками для мовленнєвого розвитку дітей. Граючи, вони не лише маніпулюють іграшками, а й пояснюють, що саме роблять. Без пояснень, які надають нового змісту предметам і діям, неможливе ні осмислення ролей, ні створення умовного простору гри. Причому це пояснення завжди комусь адресоване. Без домовленості та взаємного розуміння гра розпадається.

У грі під впливом уяви відбувається комбінування наявних знань: реальні уявлення поєднуються з вигадкою, фантазією, створюються перехідні форми від реальної, фактичної дії з предметами до роздумів про

них. Знання дітей, сформовані в наочному плані, переводяться в мовленнєвий, а отже, узагальнюються (К.Д.Ушинський). Уміння комбінувати пов'язане з розвитком мовлення, зі зростаючою здатністю втілювати свої задуми в слова. За допомогою зв'язного мовлення діти висловлюють свої думки, почуття, узгоджують дії у грі. Організація сюжетно-рольової гри, в процесі якої треба роз'яснювати, переконувати, доводити, розмірковувати, стимулює дітей до висловлювання. Потреба дитини в спілкуванні є, по суті, змістом розвитку мотивів ігрової діяльності, які набувають у дошкільному віці домінуючого значення й мають особливу спонукальну силу. Гра - один із зв'язків дитини з довкіллям, з образом дорослого.

Досвід, який формується педагогом, і безпосередньо самих дітей сприяє творчому відображенню ними довкілля. Поєднуючи цей досвід, дошкільники створюють сюжети ігор, в яких відбивається зміст людських взаємин у певній діяльності. Зміст гри - специфічний засіб, що визначає характер мовленнєвого матеріалу, яким мають оволодівати та оперувати діти в процесі гри.

Спілкування з однолітками й дорослими - невід'ємна складова сюжетно-рольової гри, що є природним способом організації невимушеного спілкування дошкільників. У спілкуванні з однолітками, яке супроводжується мовленням, виявляється мовленнєвий рівень кожної дитини. Відбувається взаємне збагачення - обмін певним соціальним досвідом (Л.В.Артемова). Дослідження психологів засвідчили, що мовлення дітей, звернене до однолітка, зв'язаніше, зрозуміліше, лексично розгорнутіше, ніж мовлення тих же самих дітей у спілкуванні з дорослим.

Вихователь - основний носій мовленнєвої культури, від нього залежить сама організація змістовного дитячого спілкування. В ігровій взаємодії педагог має можливість опосередковано впливати на мовленнєвий розвиток дітей, створювати умови, які спонукали б дитину до пошуків повних і влучних форм висловлювання. Доцільною формою керівництва мовленнєвим спілкуванням дітей є встановлення ігрових стосунків між педагогом і дітьми на основі рольового спілкування, коли вихователь бере

на себе одну з ролей і будує висловлювання відповідно до змісту ігрової ситуації.

Аналіз практичної роботи із зв'язного мовлення в дошкільних закладах здійснювався на основі порівняння чинних програм з розвитку українського мовлення, з виховання дітей дошкільного віку та методичної літератури; аналізу педагогічної документації та анкетування педагогічних працівників дошкільних закладів. У результаті аналізу науково-практичної літератури ми дійшли таких висновків: 1) сучасна інструктивно-методична література недостатньо орієнтує педагогів на використання педагогічних можливостей ігрової діяльності для здійснення мовленнєвих завдань, не передбачає комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми; 2) практичні працівники розвивають мовлення дітей здебільшого в навчальній діяльності. Спостерігається розбіжність між теоретичними знаннями педагогів та практичним їх втіленням: розуміючи значення ігрової діяльності як такої, що стимулює мовленнєву активність дітей, вихователі разом з тим рідко використовують її на практиці, а тим більше не пов'язують тематику спеціальних занять з відповідними сюжетно-рольовими іграми. Причина цього, на нашу думку, - у відсутності комплексної побудови педагогічного процесу, який забезпечив би створення умов для формування зв'язного мовлення засобами гри та налагодження змістовних зв'язків між навчально-мовленнєвим процесом та ігровою діяльністю, а також у відсутності методики формування зв'язного мовлення дітей засобами сюжетно-рольової гри.

У другому розділі - "Сюжетно-рольова гра як засіб розвитку зв'язного мовлення дітей" дається характеристика мовленнєвого рівня старших дошкільників, розкривається експериментальна методика формування зв'язного мовлення дітей в ігровій діяльності, простежується динаміка його розвитку в дітей у процесі гри.

Аналіз дитячого мовлення в навчально-мовленнєвій та ігровій діяльності /завдання А,Б,В / спонукав нас визначити рівні розвитку зв'язного мовлення дітей у грі на основі виділених показників та критеріїв, які представлені в таблиці № 1.

Критерії та показники зв'язного мовлення дітей

Таблиця № 1

№ п/п	Критерії	Показники
1	Граматико-синтаксичний аспект побудови тексту	1.1. Наявність різних видів речення: простих, складних, поширених, безособових
2	Наявність у мовленні системи предикатів	1.2. Граматична узгодженість слів у реченнях 2.1. Обсяг зв'язного висловлювання 2.2. Повнота та глибина розкриття теми зв'язного тексту
3	Відносна змістова завершеність тексту	3.1. Послідовність викладу тексту 3.2. Наявність в структурі тексту трьох основних частин: зачин, інформаційна частина, закінчення.
4	Інтонаційне оформлення зв'язного висловлювання	4.1. Правомірні паузи. 4.2. Логічний наголос. 4.3. Темп мовлення 4.4. Наявність типів речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні)

Наявність та якісна характеристика певної навички фіксувалася за допомогою позначок “-” /відсутня навичка/, “+” /наявна навичка/. Одна дитина могла одержати за виконання одне завдання максимум від 10 до 8 балів, що характеризувало високий рівень мовленнєвого розвитку. На середньому рівні мовленнєвого розвитку перебували діти, які набрали від 7 до 5 балів за одне завдання. До низького рівня ми віднесли дітей, які набрали не більше від 4 балів за одне завдання. Сумарна максимальна кількість балів за виконання трьох завдань могла становити від 30 до 24. Діти, які перебували на середньому рівні мовленнєвого розвитку, набирали

за три завдання від 23 до 15 балів /або плюсів/. Дітей, які в сумі трьох завдань набрали менше від 15 балів, віднесли до низького рівня.

Прояви зв'язного мовлення дітей у сюжетно-рольовій грі розподілялися за трьома рівнями.

До низького рівня ми віднесли такі прояви дітей, коли ігрові групи були нестабільні: їх склад постійно змінювався, діти грали поряд, а не разом, гра тривала 5-10 хв., істотно не розвиваючись, кожна дитина виконувала здебільшого одну ігрову дію, не пов'язуючи її з іншим й не розвиваючи сюжету гри. Висловлювання дітей були збіднені як за змістом, так і інтонаційно: вживались прості речення, слова в яких не завжди узгоджувалися, була відсутня система предикатів і смислового закінчення. На кожную дитину припадала невелика кількість висловлювань /3-5/.

Середній рівень характеризувався стійкішим складом ігрових мікрогруп, гра тривала 10-15 хв. із невеликою зміною сюжету, який розвивався за рахунок мовленнєвої активності дітей-лідерів, які вносили зміни в сюжет гри, виявляли ініціативу з його подальшого розвитку. Висловлювання дітей були більш зв'язними: вживалися складнопідрядні речення, в яких члени речення узгоджувалися між собою, але не завжди висловлювання були завершеними, порушувалася система предикатів, кількість висловлювань становила 6-10 речень на кожную дитину; інтонаційне оформлення було нестабільним.

До високого рівня прояву зв'язного мовлення ми віднесли тих дітей, які могли тривалий час гратися в одній мікрогрупі, сприяли розвитку сюжету гри, вміли добре аргументувати своє рішення за допомогою зв'язного мовлення. Їх висловлювання склалися з різних типів речень, в яких розкривалася система предикатів, висловлювання були завершені за змістом; їх кількість зросла до 10 і більше /на кожную дитину/; інтонаційне оформлення відповідало меті висловлювань.

Констатуючий експеримент засвідчив, що знання з тієї чи іншої теми, здобуті в процесі навчальної діяльності, діти не застосовують у грі, що

збіднює її зміст, а отже - й мовленнєву діяльність дітей. Однією з причин такого явища, на нашу думку, є відсутність комплексної побудови педагогічного процесу, який забезпечував би змістовні зв'язки між фронтальними навчально-мовленнєвими заняттями та сюжетно-рольовою грою, завдяки яким вона може бути змістовно багатшою.

Керівництво грою з боку вихователя полягало здебільшого у створенні предметно-ігрового середовища, усуненні конфліктної ситуації, розподілі ролей, що збіднювало можливості формування зв'язного мовлення дітей засобами сюжетно-рольової гри.

Спостереження за взаєминами дошкільників в сюжетно-рольовій грі засвідчили, що діти переважно імітували предметні дії дорослих, позначаючи їх окремими словами чи репліками. Сюжетний задум гри обумовлювався лише темою, зливався і з самими ігровими діями, не виходив за межі звичних схем рольової поведінки, що залежало від наявності предметно-ігрового обладнання. Гра дітей характеризувалася трафаретним наслідуванням кількох послідовно відтворюваних дій у межах багаторазового повторення вже "награного" сюжету. Це призводило до збіднення сюжетів ігор, недостатнього використання педагогічних можливостей гри для мовленнєвого розвитку дітей. Оскільки майже зовсім не було попереднього планування ігор на основі сюжетоскладання, вони проходили неорганізовано, стихійно, неузгоджено, були розрізнені ігрові дії, що вело до розгортання сюжету гри відокремлено один від одного, майже без урахування задуму партнера, а також до скорочення тривалості гри, виникнення конфліктних ситуацій. Це не сприяло ані розвитку самої гри, ані розвиткові комунікативної діяльності, а отже, й мовленнєвому розвитку дітей у грі.

Формуючий експеримент включав два етапи: підготовчий та основний.

Метою підготовчого етапу була активізація пізнавальної та мовленнєвої діяльності дітей як змістовної основи для проектування

сюжетно-рольової гри. Підготовчий етап мав три шаблі. На першому ми прагнули зацікавити дітей змістом гри, виявити рівень їхніх знань та зв'язного мовлення з відповідної теми гри. Метою другого шабля було збагачення знань дітей та розвиток їхнього діалогічного та монологічного мовлення. Мета ж третього шабля підготовчого етапу передбачала закріплення здобутих знань, удосконалення рівня мовленнєвого розвитку кожної дитини.

Знання та уявлення дітей збагачувалися насамперед у ході спостережень, екскурсій, бесід, читання творів художньої літератури. Це становило змістовну основу майбутньої гри. Особливу увагу приділяли змісту мовленнєвого спілкування, його формі, особливості в процесі спостереження за діяльністю дорослих. До кожної ігрової теми був складений орієнтовний словник, створені орієнтовні міні-монологи з цими словами, які частково використовувалися в ході екскурсій. Екскурсії були побудовані й проведені так, щоб створити у дітей яскраві враження, які сприяли б активізації мовленнєвого спілкування, а також могли бути використані під час ігрової діяльності. Важливою умовою проведення екскурсій було те, що ще в процесі формування уявлень діти оволодівали засобами їх відображення, які були адекватні можливостям гри та спілкування, ігровим діям і мовленнєвим засобам вираження ролі, створенню й розгортанню ігрового сюжету. Образи, способи дій, різноманітні ситуації, які сприймалися в процесі читання творів художньої літератури, перегляду діафільмів та картин, стали відправним мовленнєвим матеріалом для створення ігрових ролей, розігрування різних варіантів ігрового сюжету, що їх діти створювали, комбінуючи те, про що дізналися від педагога, та з особистого досвіду.

Ефективним засобом, що спонукав до активізації уявлень дітей про довкілля та відтворення засвоєних знань мовленнєвими засобами, стали словесно-дидактичні ігри. Добиралися ігри, в ході яких треба було вести і діалог, і монолог.

Опосередкованій активізації зв'язного мовлення дітей сприяли дидактичні ігри. Встановлювався взаємозв'язок між знаннями про знаряддя, засоби, предмети діяльності, практичні дії дорослих і мовленнєвим матеріалом, в якому ці знання вербалізувалися. За допомогою дидактичних ігор ми виявляли рівень засвоєння кожною дитиною запропонованих знань, уміння застосовувати їх у грі, використовуючи для цього мовленнєві засоби.

Від дидактичних ігор перейшли до ситуації спілкування, які безпосередньо готували дітей до майбутньої самостійної мовленнєвої діяльності в сюжетно-рольовій грі. У цій ситуації було закладено зміст мовленнєвого матеріалу, орієнтовних діалогів та монологів. Особлива роль відводилася розвитку граматично-синтаксичного боку мовлення дітей та логічному викладу тексту в ситуаціях спілкування. Створення ситуацій з метою вправління в діалогах різних типів включає в себе створення умов, за яких відбувається розмова, стосунки між дітьми, мовленнєве спонування (репліка), процес діалогізування.

Мета основного етапу формуючого експерименту - покращення мовленнєвої діяльності в грі, розвиток зв'язного мовлення дітей в ігровій діяльності.

Оволодіти мовленням можна лише через безпосередню мовленнєву практику. Для цього слід залучати дитину до цікавої діяльності, якою є для неї гра, активізувати мовленнєве спілкування дошкільників.

За основу методики основного етапу взято ситуації сюжетно-рольової гри, в яких виникають ініціативні зв'язні мовленнєві висловлювання, та мовленнєве спілкування. Запропонована ситуація ставила перед дитиною мовленнєве завдання, що спонукало її до необхідності користуватися зв'язним мовленням. У ході гри ситуації спілкування програються дітьми кілька разів, при цьому зв'язне мовлення використовується дошкільниками щоразу у дещо новому варіанті.

На першому щаблі основного етапу проводилися ігри-заняття, які передбачали взаємодію мовлення і дій учасників гри-заняття. Введення ігор-занять дало змогу збагатити обсяг та повноту спілкування, що позитивно позначилося на змістовності та образності дитячого мовлення. Спілкування в іграх-заняттях готувало дошкільників до дійового мовленнєвого спілкування в самостійній сюжетно-рольовій грі, до моделювання діалогів, монологів в аналогічних ситуаціях. Щоб підтримати інтерес до гри, активізувати мовленнєву діяльність дітей, вихователь брав активну безпосередню участь у грі-занятті. Виступаючи від імені ігрового персонажа, він діставав можливість координувати мовленнєве спілкування дітей у цікавій формі. Ігри-заняття були проміжною ланкою між здобутими знаннями і самостійним застосуванням їх дітьми у сюжетно-рольовій грі.

Формуванню зв'язного мовлення дітей у сюжетно-рольовій грі сприяли організація ігрового середовища (обладнання ігрової зони потрібним ігровим матеріалом, надання дітям допоміжних атрибутів для гри, зокрема схематичних моделей як опорних схем для складання розповідей); опосередковане керівництво грою через створення проблемних ігрових ситуацій в ході рольового спілкування, ігрових дій та сюжетоскладання; створення дитячих ігрових груп; налагодження зв'язків з батьками дітей з метою залучення їх до участі у мовленнєвому розвитку та ігрової діяльності дітей.

Опосередковане педагогічне керівництво грою не заважало перевтіленню дітей у рольові образи в ході виконання ігрових дій, створенню уявних ситуацій, які розвивали рольові та організаційні стосунки дітей у грі. Стиль спілкування дорослого з дитиною відповідав стилю рольового спілкування. Увійшовши в рольові стосунки з дітьми, дорослий з допомогою особливих звертань: реплік, порад, запитань, нагадувань, які своєю ігровою формою і тоном узгоджувались з характером поведінки дітей, опосередковано активізував дитяче зв'язне мовлення, впливаючи на розвиток всіх його сторін. Елементи сюжету, які

виражають зміст гри — це події, включені в них, персонажі, їх дії. Дитина, беручи участь в розгортанні сюжету гри, неусвідомлено структурує, змінює життєвий матеріал відповідно до свого розуміння, власного бажання та інтересів. Послідовність подій у дитячому сюжеті може бути своєрідною, зважаючи на поверхові знання дитини.

Для старшого дошкільника головним стає не просто імітація предметних дій чи зображення якогось персонажа, а відтворення персонажів у дії та взаєминах, у поєднанні подій у різноманітній послідовності (реально сприйнятих колись дитиною чи тільки можливих, уявних). Складність змісту такої гри вимагає використання мовленнєвого позначення і пояснення. Гра переходить частково в план мовлення і уяви. Такий спосіб побудови гри в педагогічній літературі називають сюжетоскладанням. Він дає змогу значно збільшити мовленнєве навантаження порівняно з попередніми способами. Тому ми спрямували свої зусилля на формування спільного сюжетоскладання: вміння виділяти, позначати цілісні сюжетні події, комбінувати їх у певній послідовності та узгоджувати з партнером. Сюжетоскладання здійснювалось переважно мовленнєвими засобами, що сприяло розвитку всіх показників зв'язного мовлення. До спільного придумування дорослий залучав через пропозицію теми ("На гостину до бабусі"), незвичайне узгодження персонажів ("Давай придумаємо історію, як хворій дівчинці допоміг одужати чарівний чай"), постановку персонажів у незвичайні умови ("Як дітям допомогла навчитися готувати смачні страви "бабусина книга") тощо. Історія може бути і продовженням прочитаної книжки, твору ("Давай придумаємо, що було далі з бабусею та онучкою з казки "Червона Шапочка"). Спільне придумування стало попереднім плануванням сюжету гри, не нав'язаним зовні, а створеним за власною ініціативою дітей.

Для розширення діапазону рольової поведінки та збагачення змісту гри важливо було показати дитині, що роль завжди включає не лише специфічні дії (мама готує їжу, лікар оглядає хворого), а й спілкування з

іншими персонажами через ролі. Отже, ми виділили для дітей рольове спілкування. У розв'язанні цих завдань корисними були ігрові ситуації типу "телефонна розмова", які відволікали дитину від предметних ігрових дій і переключали її на дії, які потребували використання зв'язного мовлення (гра, де дитина змушена була вести лише рольовий діалог з партнером). Таким чином розгорталася розмова покупця-продавця, відвідувача-аптекаря, бабусі-дитини тощо, даючи зразки рольового спілкування, а сам зміст розмови будувався на актуальних для дитини почуттях, враженнях.

На заключній стадії гри експериментатор створював умови для того, щоб дати дітям можливість самостійно організувати й провести гру, придумати та обговорити сюжет, розподілити ролі й приготуватися до їх виконання, дібрати потрібні іграшки, атрибути, обладнати ігрові зони. Педагогічне керівництво грою було спрямоване на підвищення якості та самостійності мовленнєвих зв'язних висловлювань дітей у ході рольового спілкування.

Рівні розвитку зв'язного мовлення дітей в грі

Таблиця №2

Група	Рівень зв'язного мовлення дітей у грі						
	кільк. діт. %	До експерименту			Після експерименту		
		В	С	Н	В	С	Н
КГ	20 100%	2 10%	11 55%	7 35%	3 15%	12 60%	5 25%
ЕГ	20 100%	1 5%	10 50%	9 45%	6 30%	12 60%	2 10%

На заключному етапі дослідної роботи ми провели контрольний експеримент, аналогічний констатуючому. Під впливом запропонованої

нами методики підвищився рівень зв'язного мовлення дітей у грі. Високого рівня досягло 30% дітей експериментальної і лише 15% контрольної груп. Середній рівень був характерний для 60% дітей експериментальної та 60% контрольної груп. На низькому рівні залишилося 10% дітей експериментальної та 25% дітей контрольної груп, про що свідчить таблиця №2.

Загалом ігрові угруповання в експериментальній групі стали стабільнішими, діти навчилися розвивати сюжет гри. Цьому сприяли більш аргументовані та поширені зв'язні висловлювання, які склалися з різних типів речень. Кількість речень на кожну дитину збільшилася до 10-12 у монологічному висловлюванні в ігровій ситуації. Збагатилось інтонаційне оформлення висловлювань за рахунок збільшення в дитячому мовленні різних типів речень за метою висловлювання.

У контрольній групі помітних змін у мовленнєвому розвитку дітей у грі не відбулося. Ігрові угруповання швидко розпадалися, висловлювання дітей мали ситуативно-діалогічний характер, склалися з 3-5 речень. Інтонаційне оформлення висловлювань стало більш розгорнутим, різноманітним, але суттєвого мовленнєвого розвитку дітей не відбулося. Низьким залишився і загальний рівень гри.

На підставі проведеного експерименту ми можемо стверджувати, що між мовленнєвим розвитком дітей та розвитком ігрової діяльності є пряма залежність.

Контрольний експеримент ставив завдання з'ясувати динаміку мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку за критеріями та показниками зв'язного мовлення, як в ігровій, так і в навчальній діяльності /завдання А, Б, В/. Результати порівняльного аналізу експериментальних даних представлені в табл. №3, де відображено сумарні показники

мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку на початку та в кінці формуючого експерименту.

Критерії та показники розвитку зв'язного мовлення дітей

Таблиця №3

Критерії та показники розвитку зв'язного мовлення дітей	Завдання /А,Б,В/			
	КГ (20 дітей)		ЕГ (20 дітей)	
	поч.	кін.	поч.	кін.
1. Граматико-синтаксичний аспект побудови зв'язного висловлювання /тексту/				
1.1. Наявність різних видів речень: простих, складних, поширених, безособових	55	58	51	60
1.2. Граматична узгодженість слів у реченнях	47	49	39	51
2. Наявність у мовленні системи предикатів				
2.1. Обсяг тексту	37	40	33	50
2.2. Повнота та глибина розкриття зв'язного висловлювання	1	7	3	29
3. Відносна смислова завершеність тексту				
3.1. Послідовність викладу тексту	20	26	16	39
3.2. Наявність у структурі тексту трьох основних частин: зачину, інформаційної частини, закінчення	33	37	34	43
4. Інтонаційне оформлення тексту				
4.1. Правомірні паузи	31	36	27	37
4.2. Логічний наголос	25	28	23	35
4.3. Темп мовлення	35	39	34	47
4.4. Наявність типів речень за метою висловлювання /розповідні, питальні, спонукальні/	31	36	25	45
Разом	315	356	285	436

Результати обстеження зв'язного мовлення дітей показали, що після формуючого експерименту у дітей експериментальної групи значно зріс обсяг зв'язного висловлювання, який характеризував зростання такого показника зв'язного мовлення дітей, як наявність у

мовленні системи предикатів. На нашу думку, у дітей збільшився обсяг висловлювання за рахунок опосередкованого керівництва вихователя, який цілеспрямовано використовував ігрову проблемну ситуацію в ході рольового спілкування. Вступаючи в рольове спілкування, дитина будувала свої мовленнєві висловлювання у вигляді порад, припущень, побажань, рекомендацій тощо, зміст яких вимагав певного текстового обсягу. Такими ефективними проблемними ситуаціями, які спонукали дітей до розгортання діалогічного, а згодом і монологічного мовлення, служили запитання, репліки, звертання проблемного характеру, які вихователь моделював, вступаючи в ігрові стосунки з дітьми. Зросли також показники, які характеризували наявність системи предикатів у дитячому мовленні, а саме: повнота та глибина розкриття теми зв'язного висловлювання. Цьому сприяло ефективне використання такого способу побудови гри як сюжетоскладання. На основі використання різноманітних видів роботи через сюжетоскладання діти вступали у невимушене спілкування в ході планування гри, пояснення дій, урізноманітнення сюжетної лінії, узгодження своїх намірів і дій з партнерами по грі, використовуючи для цього мовленнєві засоби. Відносна смислова закінченість тексту зросла за рахунок такого показника зв'язного мовлення дітей як послідовний виклад зв'язного висловлювання. Ефективним засобом зросту цього показника було використання дітьми в сюжетно-рольовій грі спеціально створених атрибутів у вигляді схематичних моделей розповіді. Вони мали вигляд серії послідовно розміщених картинок певного тематичного спрямування і служили орієнтовною інструкцією для послідовного викладу мовленнєвого матеріалу. Ефективне використання всіх вище згаданих засобів гри в процесі рольового спілкування у формі діалогу з використанням різних типів речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) збагатило інтонаційне оформлення дитячого мовлення.

Проведене дослідження загалом підтвердило нашу гіпотезу та дало змогу дійти таких висновків:

Ефективним засобом мовленнєвого розвитку дошкільників є сюжетно-рольова гра, яка забезпечує організацією міжособистісного мовленнєвого спілкування на основі ігрових стосунків дітей на двох рівнях: діти-діти, вихователь-діти, де зв'язне мовлення є продуктом спілкування.

Виявлення рівнів мовленнєвого розвитку дітей у сюжетно-рольовій грі (високий, середній, низький) доцільно здійснювати на основі виділених нами критеріїв та показників зв'язного мовлення, оскільки вони виявляють провідні ознаки цього виду мовлення.

Аналіз численних наукових досліджень дав нам підставу зробити висновок, що діти старшого дошкільного віку спроможні оволодіти усним зв'язним мовленням у процесі комунікативної діяльності, яка спрямована на оволодіння мовленнєвим оформленням зв'язного висловлювання, адекватного задуму і ситуації спілкування. Розвиток зв'язного мовлення відбувається в процесі спілкування, яке задовольняє життєву потребу в комунікації і виявляється в діяльності. Основною функцією в становленні мовлення є комунікативна функція. Щоб дитина навчилась спілкуватись, необхідно формувати в неї інтерес до видів діяльності, де потрібно багато говорити.

Основою ефективного формування зв'язного мовлення дітей виступила комплексна побудова педагогічного процесу, яка забезпечила змістовні зв'язки між навчальною та ігровою діяльністю в засвоєнні пізнавального матеріалу та організації мовленнєвої діяльності ігровими засобами.

На підготовчому етапі основу для мовленнєвого спілкування забезпечувала активізація мовленнєвої діяльності дітей на основі використання комплексного підходу до навчальної та ігрової діяльності в засвоєнні змісту пізнавального матеріалу, вербалізації ігрової діяльності мовленнєвими засобами, розвитку самої ігрової діяльності. З цією метою ми використовували такі педагогічні форми, методи та прийоми роботи як заняття, спостереження, екскурсії,

бесіди, читання художньої літератури, словесно-дидактичні ігри, ситуації спілкування.

В основному етапі дослідження високий рівень розвитку зв'язного мовлення дітей забезпечувався організацією мовленнєвої практики дітей у сюжетно-рольовій грі. Вона досяглась організацією міжособистісного ігрового спілкування дітей один з одним та з вихователем. Міжособистісне спілкування в грі будувалось з опорою на ігрові стосунки, які забезпечувались використанням таких засобів гри як: рольове спілкування, яке стимулювало та давало зразки мовленнєвих висловлювань через використання таких прийомів як репліка, запитання, порада, звертання тощо. Зміст рольового спілкування ми збагатили через використання такого специфічного засобу гри як проблемно-ігрова ситуація. Саме вона відволікала дитину від предметних ігрових дій і спонукала її до рольового діалогу. З цією ж метою ми використали допоміжні атрибути як специфічні засоби гри у вигляді схематичних моделей розповіді, які спонукали дітей до побудови діалогу в грі, який потім переростав у монолог. З метою вербалізації ігрової діяльності ми використовували такий засіб гри як ігрова дія. Ігрові дії використовувались нами в грі у різних формах: від дії з предметом, який замінював справжній (предметнозамінююча форма), до зображувальних дій - рухів, де предмет тільки уявний (зображувальна форма), до дії в чисто мовленнєвому плані (позначальна форма). Як спосіб побудови гри та розвитку її рівня мовленнєвими засобами ми використали сюжетоскладання. Застосування цього засобу з метою активізації мовленнєвої діяльності дітей відбувалось через розвиток вміння дітей виділяти, позначати цілісні сюжетні події, комбінувати їх у певній послідовності й узгоджувати з партнером по грі.

Розвиток специфічних компонентів сюжетно-рольової гри, а саме: зміст, рольове спілкування, ігрові дії, сюжетоскладання є ефективним засобом формування зв'язного мовлення дітей, що

визначає мовленнєвий матеріал та забезпечує практику мовленнєвого спілкування на основі ігрових стосунків адекватних ситуації гри.

Провідною умовою розвитку зв'язного мовлення дітей у грі стало забезпечення активної мовленнєвої діяльності в ході рольового міжособистісного спілкування, збагаченого проблемно-ігровими ситуаціями, допоміжними атрибутами у вигляді схематичних моделей розповіді; ігрових дій різних форм; сюжетоскладання як способу побудови гри, що вимагало зв'язного мовлення дітей як у формі діалогу, так і у формі монологу.

Наше дослідження дає змогу накреслити перспективні напрямки подальшої роботи, а саме: а/ вивчити можливості формування позитивної інтерференції мовленнєвих навичок в умовах вільного спілкування з однолітками поза грою; б/ теоретично дослідити педагогічні умови наступності між дошкільним закладом і початковою школою з питань розвитку зв'язного мовлення; в/ створити єдину комплексну систему різних видів ігор, спрямовану на мовленнєвий розвиток дітей від одного до семи років.

Основні положення дисертації дістали відображення в таких публікаціях автора:

1. Захарченко В.Г. Мовлення і гра //Дошк.виховання, 1990 - №7. - С.11.
2. Захарченко В.Г. Орієнтуємось на конкретні теми //Дошк. виховання, 1991. - №5. - С.20-21.
3. Захарченко В.Г. Іван Огієнко про роль рідної мови у національному вихованні підростаючого покоління //Велетень науки: матеріали науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка.- К.: Четверта хвиля, 1996. - С.165-169.
4. Захарченко В.Г. Літературні твори Івана Франка для дітей - джерело мовленнєвого розвитку дитячої особистості - Матеріали Всеукраїнської наукової міжвузівської конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Івана Яковича Франка //Іван Франко і творення української суверенної держави. - К.: Логос, 1996. - С.38-40.
5. Захарченко В.Г. Розвиток творчої особистості засобами гри //Мистецтво і освіта, 1997. - №3. - С.47-49.

Zakharchenko V.G. Forming liaison speech of senior pre - school age children by means of subject - role game.

This is on admitting the scientific decree of Candidate of Pedagogical Sciences (speciality — 13.00.01. - theory and history of pedagogics). Mykhailo Drahomanov Ukrainian State Pedagogical University, Kyiv, 1997.

Stage-by-stage methods of forming liaison speech of senior pre-school children in role activities which foresee ensuring the system of pedagogical process complex construction in academic and role activities on the basis of cognitive, speech and game material; organizing interesting purposeful inter-personal communication of children on two levels: children - children and master - children on the basis of game relations, game and personal motivation; increasing the level of development of children's activities leading type — subject - role game, including such its specific components as game actions of various types and subject composing as a type of game construction, are defended.

Захарченко В.Г. Формирование связной речи детей старшего дошкольного возраста средствами сюжетно-ролевой игры. Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. - теория и история педагогики УГПУ им. М.П.Драгоманова, Киев, 1997.

Защищается методика поэтапного формирования связной речи старших дошкольников в игровой деятельности, предусматривающая обеспечение системы комплексного построения педагогического процесса в учебной и игровой деятельности на основе познавательного, речевого и игрового материала; организацию содержательного целенаправленного межличностного общения детей на двух уровнях: дети-дети, воспитатель-дети на основе игровых отношений, игровой и личностной мотивации; повышение уровня развития ведущего вида деятельности детей - сюжетно-ролевой игры, в частности таких ее специфических компонентов, как игровые действия различных типов и сюжетосложение - как вид построения игры.

Ключові слова: дошкільний вік, зв'язне мовлення, ігрова діяльність.

Підписано до друку 14.04.91 Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 15.
Зам. 7-0512. Тираж 100.
Надруковано у "Поліграфцентрі Київського університету
ім. Тараса Шевченка"
252017, Київ, бульвар Т.Шевченка, 14
тел. 224-01-05